
BIBLICAL CONNECTIONS AND INTERPRETATIVE APPROACH TO THE SPACIOUS LIFE OF CYRIL

Milena Ristova-Mihajlovska

Municipality of Shtip, RN Macedonia, ristova_milena@yahoo.com

Aleksandra Stoilkova

Kochani, RN Macedonia, aleksandrastoilkova2@gmail.com

Abstract: In this scientific work point of interest is the spacious biography of Saint Cyril the Philosopher, biblical connections and its interpretation. Firstly we present the biographical data of the Thessalonian brothers, Cyril and Methodius and the periodization of the old literature. Research was conducted before a relevant sample of 102 respondents from primary, secondary and higher education, i.e. pupils and students. The sources for the data on the activity of the Brothers and the beginnings of Slavic literacy are presented in a table. Then emphasis is placed on the extensive biography of Saint Cyril and in terms of the interpretation biblical elements and allusions, inserted texts, stories and quotes, factography, art pieces, explicit and implicit attributes of St. Cyril, dialogues, disputes and controversies are detected. A study visit to the Bigor Monastery by Macedonian Studies students is also presented. In the end photographs from the interpretation of the biography, taken during the studies, of an innovative approach and creative way of processing medieval works, interesting for the modern reader and researcher are inserted. We made multimedial video about texts of Bible, about texts of St. Cyril and St. Clement.

Keywords: Saint Cyril and Methodius, old literature, biblical elements, allusions, medieval literature

БИБЛИСКИ ВРСКИ И ИНТЕРПРЕТАТИВЕН ПРИСТАП КОН ПРОСТРАНОТО КИРИЛОВО ЖИТИЕ

Милена Ристова - Михајловска

Општина Штип, РС Македонија, ristova_milena@yahoo.com

Александра Стоилкова

Кочани, РС Македонија, aleksandrastoilkova2@gmail.com

Апстракт: Во овој труд, предмет на интерес е Пространото житие на Св. Кирил Филозоф, библиските врски и неговата интерпретација. Првенствено се дава осврт кон биографските податоци на солунските браќа, Кирил и Методиј, како и периодизацијата на старата литература. Спроведено е истражување пред релевантен примерок од 102 испитаника од основно, средно и високо образование, т.е. ученици и студенти. Табеларно се претставени изворите за податоците за дејноста на Браќата и почетоците на словенската писменост. Потоа, се става акцент на Опширното житие на св. Кирил, а во поглед на интерпретацијата, детектирани се: библиски елементи и алузии, вметнати текстови, приказни и цитати, фактографија, уметнички делови, експлицитни и имплицитни атрибути на св. Кирил, дијалози, спорови и полемики. Претставена е и студиската посета во Бигорскиот манастир од страна на студентите од Катедрата за македонски јазик и книжевност од Филолошкиот факултет при УГД - Штип. На крај, вметнати се фотографии од интерпретацијата на Житието, направени во текот на студирањето, а за време на предавањата. Изработено е и мултимедијално видео за текстови од Библијата, за св. Кирил и од св. Климент. Со тоа се прикажува еден иновативен пристап и креативен начин за обработка на средновековни дела, интересни за современиот читател и проучувач.

Клучни зборови: Св. Кирил и Методиј, стара литература, библиски елементи, алузии, средновековна книжевност

1. ВОВЕД

„Панонските легенди“ или „Моравско-панонските легенди“, односно Опширните житија на словенските просветители, Константин-Кирил и Методија, се најважни и најкомплетни извори за Браќата, напишани на словенски јазик. „Панонските легенди“ содржат во себе драгоцен податоци за животот и работата на творците на првата словенска азбука, најстарата словенска писменост и книжевност и првиот словенски книжевен јазик, во чии основи влезе говорот на Македонските Словени од околината на Солун од средината

на IX век (Поленакović, 1987, стр. 5). Од страна на Византија, Браќата биле испратени во четири мисии: Брегалничка, Сараценска, Хазарска, Моравска.

Периодизацијата на старата литература се состои од два периода, така што првиот период има три етапи: првата етапа датира од IX и X век и тој период е познат како Кирилometодиевски; втората етапа се бележи од XI и XII век и тогаш е карактеристично директното духовно и културно влијание од Византија и третата етапа од првиот период е XII век кога е во ек српското владеење. Вториот период од периодизацијата на старата литература датира од XIV и трае сè до XIX век, односно владее петвековното турско ропство. За поголема прегледност, а и со користење на наставни ливчиња во наставата по предметот Средновековна книжевност, и тука сето тоа го претставуваме и табеларно (досега непретставено н ваков начин во историите на старата македонска книжевност:

Табела 1. Периодизација на старата литература

I период I period (three stages):	(три етапи):	II период:	II период:
I етапа: IX и X век – Кирилometодиевски период; I stage: IX and X century - Cyril Methodius period;		XIV до XIX век – петвековно турско ропство. XIV to XIX century - five centuries of Turkish slavery.	
II етапа: XI и XII век – директно духовно и културно влијание од Византија; II stage: XI and XII century - direct spiritual and cultural influence from Byzantium;		/	
III етапа: XII век – српско владеење. III stage: XII century – Serbian rule.		/	

Податоци за дејноста на Браќата и за почетоците на словенската писменост даваат два вида извори: словенски и несловенски. Главен словенски извор претставуваат *Панонските легенди*. Тие содржат: Житие на Константина (Кирила) и Житие на Методија. Има претпоставки дека автор на Панонските легенди е еден од најпрославените ученици на Солунските браќа, Климент Охридски“ (Угринова-Скаловска, 1979, стр. 16).

Табела 2. Извори за податоци за дејноста на Браќата и за почетоците на словенската писменост

		ИЗВОРИ/SOURCES		
		Латински	Грчки	Словенски
Според јазикот	папски писма		Бугарска легенда	Панонски легенди
	писмата на Анастасиј Библиотекар		Македонска легенда	похвални слова
	Моравска легенда		Охридска легенда	кусо Кирилово житие („Успение Кирилово“).
	Чешка легенда		Солунска легенда	/
	Краковска легенда.			
	Според веродостојноста	Историски		Неисториски/легендарн и/ литературни
словенски извори.			латински извори;	
			грчки извори	

Во контекст на интерпретациите по Житието во наставата по предметот, при изучувањето на животот и делото на св. Кирил и Методиј, во рамки на предметот Средновековна книжевност, во текот на првата година од студиите на Катедрата за македонски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет при УГД - Штип, под водство и осмислување на Милена Ристова-Михајловска, се користи техниката „Бура на информации“ што произлегува од методот „Бура на идеи“. Техниката се покажа како ефективна и практична од три аспекта: евалуација и индиректна проверка на стекнатите знаења во средното образование, односно правење слика за знаењата и познавањата со кои студентите доаѓаат на студии; утврдување на постојните знаења; стекнување нови знаења и визуализација при учењето. Но, наспроти тоа, се соочуваме со фактичка ситуација во која во основното и во средното образование, Житието на Кирил само „се чита и се

прераскажува“ што е далеку од стекнување трајни знаења и интерпретација на текст. Дека е тоа така, покажуваат резултатите од истражувањето за кое зборуваме подолу. Поради тоа, со овој труд нудиме можни начини за доближување на Житието до учениците, а преку професорите.

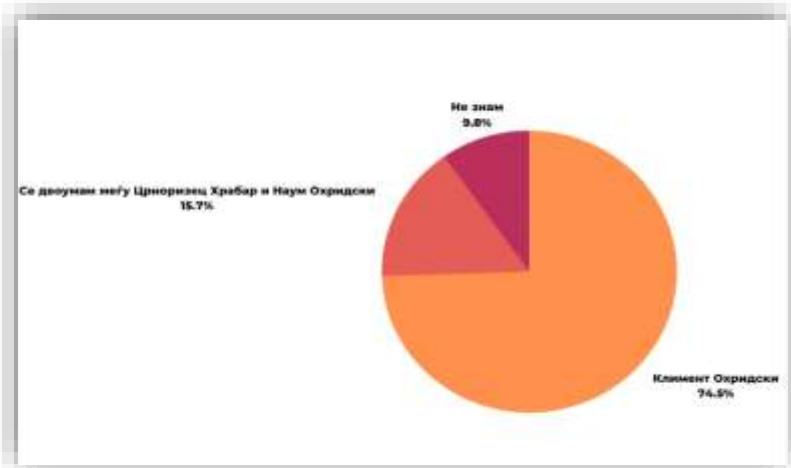
2. МАТЕРИЈАЛИ И МЕТОДИ

За потребите на овој труд беше спроведена анкета со 102 испитаника од основно, средно и високо образование, т.е. ученици и студенти. Анкетата како метод за научно истражување, ја искористивме за да прибереме податоци, односно одговори на поставени прашања пред претходно дефинирана целна група испитаници. Како репрезентативен примерок, анкетиравме 102 испитаника што припаѓаат кон целната група млади. Анкетата се спроведуваше електронски на ниво на општините: Штип, Кочани и Веница. Истражувањето се спроведуваше во периодот април - јуни 2022 година со цел да одсвариме контакт со испитаниците во текот на школската/студиската година, а не во текот на летниот период. До испитаниците допревме преку лични ангажмани, со цел да опфатиме млади од различни возрасти и со различни афинитети.

3. РЕЗУЛТАТИ

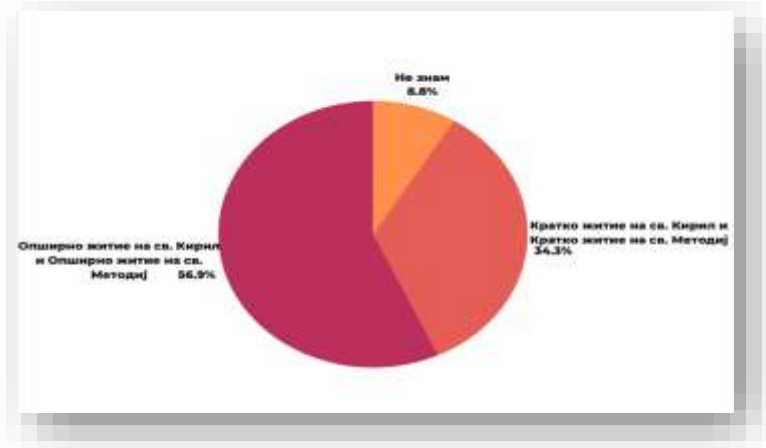
Целта на истражувањето беше да направиме анализа и да извлечеме заклучоци колку младите имаат знаења за „Панонски легенди“, кој е нивниот автор, каква им е содржината, дали воопшто го имаат прочитано делото, кои се изворите на тие знаења... Но, најважно, да констатираме колку од нив имаат правено интерпретација на ова дело. Резултатите од спроведената анкета покажуваат дека поголем дел од младите се запознати со делото „Панонски легенди“, знаат кој е автор, ја знаат содржината на делото и ги имаат прочитано Житијата со правење на детална анализа, но процентуалната застапеност на оние кои одговориле потврдно или точно е, сепак, незадоволителна. На поставеното прашање „Кој е автор на Пространото Кирилово житие?“, најголем процент (74.5%) одговориле точно, односно Климент Охридски, 15.7% одговориле дека се двоумат меѓу Црноризец Храбар и Наум Охридски, додека само 9.8% од испитаниците одговориле дека не знаат.

Слика 1. Приказ на одговорите околу авторството на творбата

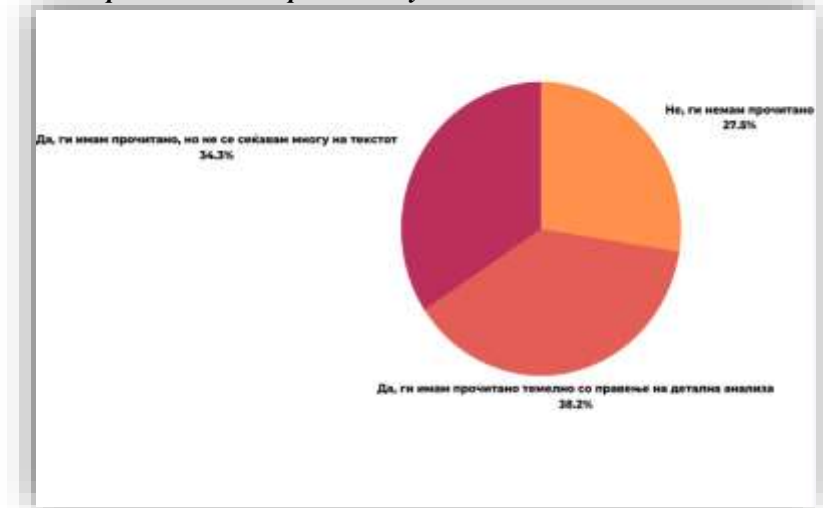
На прашањето „Што содржат Панонските легенди?“, најголем процент (56.9%) одговориле точно, односно Опширно житие на св. Кирил и Опширно житие на св. Методиј, 34.3% одговориле со Кратко житие на св. Кирил и Кратко житие на св. Методиј, а само 8.8% одговориле дека не знаат.

Слика 2. Приказ на одговорите за содржината на „Панонски легенди“

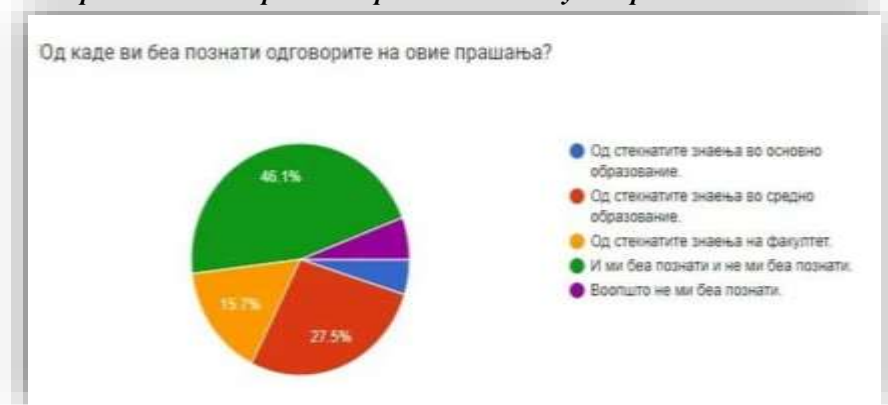
На прашањето „Ги имате ли прочитано Панонските легенди?“, најголем процент (38.2%) одговориле дека ги имаат прочитано темелно со правење на детална анализа, 34.3% одговориле дека ги имаат прочитано, меѓутоа не се сеќаваат многу на текстот, а најмал процент (27.5%) одговориле дека воопшто ги немаат прочитано.

Слика 3. Приказ на одговорите околу читањето и анализата на Легендите

Прашањето под број 4 гласи: „Од каде ви беа познати одговорите на овие прашања?“, каде најголем процент (46.1%) одговориле дека им биле познати и не им биле познати, 27.5% одговориле дека ги знаат одговорите од средно образование, 15.7% од испитаниците одговориле дека ги стекнале знаењата на факултет, а останатите одговориле: од стекнатите знаења во основно образование, и воопшто не им биле познати.

Слика 4. Приказ на одговорите за прашањето околу изворот на стекнатите знаења

4. ДИСКУСИИ

Генералниот заклучок од спроведената анкета може да го сметаме за задоволителен и успешен, бидејќи на сите три прашања, најголем процент од испитаниците одговориле точно. Забележуваме дека младите како целна група, т.е. средношколците и студентите имаат солидни познавања од средновековната книжевност, поврзана со светите браќа, Кирил и Методиј, како и нивните житија во Панонските легенди. Резултатите од оваа анкета потврдуваат дека податоци за Браќата и за нивните житија постојано се среќаваат во средното образование и на факултет. Методот на анкетирање се покажа како доста ефективен. Не случајно ја спроведовме оваа анкета, туку со цел истата да ја поткрепи нашата претпоставка што ја имавме уште пред добивањето на резултатите. Конкретно, очекувавме дека испитаниците ќе ги имаат прочитано Панонските легенди, но нема многу да се сеќаваат на текстот или ако се сеќаваат, дека само дел од нив имаат сработено поинаква интерпретативна анализа во која предмет на интерес се Легендите. Земајќи го предвид сето ова, се потрудивме во понатамошниот дел од овој труд, да се потрудиме да го анализираме Пространото Кирилово житие со детектирање на дел од библиските елементи во него и да сработиме едно мултимедијално видео со текстови од Библијата, од Житието на св. Кирил и Похвалното слово на св. Климент за св. Кирил.

Пространото житие на св. Кирил Филозоф, насловено како „Спомен и житие на блажениот учител наш Константин Филозоф, прв учител на словенскиот народ“, започнува со терминот **Бог** (*милостив и штедар*), со што веднаш детектираме елемент од Библијата. Истото се случува и понатаму во текот на реченицата, „...очекувајќи го покајанието на луѓето...“ (Угринова-Скаловска, 1987, стр 27) каде што карактеристичен библиски елемент е зборот **покајание**. Следува цитат од Библијата: „Овците мои го слушаат мојот глас и јас ги познавам и ги викам на име и тие идат по мене и јас им давам вечен живот.“ Ова е цитат од Глава X во Јовановото евангелие од Новиот завет. Бог ги повикува луѓето да се **спасат** и да дојдат до **вистината**, дели **благодети**, преку **патријарсите** и **отците**, **апостолите** и **мачениците**, одбирајќи тревожен живот. Вели дека умот се помрачува доколку не се оди во светлината на **Божјите заповеди**. Така, се забележува дека сите овие лексеми си носат конотација како библиски елементи. Спасението е врв на христијанското учење. Христос ја даде својата жртва за да го спаси човештвото од гревовите. Вистината е категорија што со уверителен тон ја пласира Исус пред својата целна публика. Една од неговите најчести реплики е следнава: „Вистина, вистина ви велам!“ Истата се среќава на повеќе места во Новиот завет, како на пример во: Евангелието според Матеј (21, 31) и Евангелието според Марко (10, 15). *Благодетта* е благослов, милост што се бара од Бога. Тоа е вид божји дар. Десетте Божји заповеди се религиски и морални закони, кои според Библијата, се напишани од Бог и му се дадени на Мојсеј на планината Синај во вид на две камени табли. Играат голема улога во јудаизмот и христијанството. Цитатот на апостолот, „Угледајте се на мене, како јас на Христа“ претставува повик до луѓето, но и поттик за **верниците** да се угледаат на единствениот Бог. За таткото на Константин, Лав, се вели дека бил **правоверен** и **праведен** маж, кој ги исполнувал во потполност сите божји заповеди и се споредува со **Јов**. Споредбата со Јов, претставува алузија на книгата „За Јов“. (*Имаше еден човек во земјата Уз, по име Јов; тој човек беше непорочен, праведен, богобојазлив и го одбегнуваше злото*). Ова се комплетно експлицитни атрибути за таткото Кирилов, Лав или Лев. Во текстот се забележува и „Божјата промисла - детето изгледано со чисто мајкино млеко, да биде добар нукулец од добар корен“ (Угринова-Скаловска, 1987, стр. 28). Оваа симболика и поента од доењето на детето ја утврдуваме како уметнички дел во Житието што е метафора за задојувањето на словенското племе со писменоста и просветата. Следна алузија и уметнички дел во Житието е вметнатата приказна за Плакид, кој е личност од источна историска легенда. Според легендата, Плакид бил преведен во христијанство со помошта на некое чудо во кое е замешан и елен. Оваа приказна претставува споредба со Плакид, кој оди во лов на елени, а Константин во лов на сокол. Друга вметната приказна и уметнички дел во Житието е приказната за мудроста – Софија. Кога Константин почнал да се зафаќа за наука, ги учел напамет книгите на свети Григориј Богослов (и ова го детектираме како уметнички дел на Житието). На сидот имало направено **крстен знак** каде напишал **похвала** на свети Григорија, нарекувајќи го **ангел** на душата и еден од **серафимите** кој го прославува Бога и ја толкува вистинската **вера** Библиски, односно христијански елементи се: крстниот знак, похвалата, ангелот, верата, серафимите. Според небесната хиерархија, *серафими* се небесни суштества во христијанството и јудаизмот. По молбата на Константин, туѓинецот да го научи граматика (уметнички дел), следува цитатот: „Господ набргу ја исполнува желбата на оние што се плашат од него“. Она што е карактеристично во зборувањето на Константин е тоа што постојано внесува библиски елементи и библиски лексеми, велејќи: „**Господе милостиви**“, „**Амин**“, „**Господе помилуј!**“..., а ја изговара и докрај молитвата на Соломон. Преку молитвите, а преку инвокација, житиеписецот директно и житиеписецот преку св. Кирил им се обраќа на Бога и на св. Григориј Богослов. Благоста на Константин се покажува со тоа што се дружи со оние со кои било полезно, ги одбегнувал тие што одат по лош пат и размислувал како да го размени земното од небесното, да се ослободи од ова тело и да живее со Бога. Тука се воочуваат релациите: **земно : небесно; телесно : духовно**. Кон вториве категории се стреми св. Кирил во текот на целиот свој животен пат. Дури и во дефиницијата што ја кажува за филозофијата, споменува библиски елементи: „Разбирање на божјите и човечките работи, колку човек може да се доближи до Бога, го учи човека со делата да биде слика и прилика на тој што го створил“ (Угринова-Скаловска, 1987, стр. 31). Колку повеќе му угодувал на Бога со својот чист живот, толку повеќе го љубеле луѓето, а Бог е **љубов**, љубовта е Божја работа на овој земен свет. Во еден наврат вели дека сака да постигне прадедовска чест, поточно мисли на достоинството на **прадедото Адам** што го имал пред да го направи првиот грев според христијанското верување. Адам како библиска личност, се среќава во Стариот завет од Светото писмо. Логотетот дал предлог Филозофот да го потстрижат за **поп** и да биде библиотекар кај патријархот во Света Софија, а откако останал на таа должност, Константин се сокрил во **манастир**. Титулата *поп* е карактеристична за христијанската црква, а манастирот како комплекс е, исто така, просторно-локациска христијанска категорија.

Во спорот со Јован Иконоборецот, Константин Филозоф му се обраќа со тоа дека душата му ја создал Бог, и стои во одбрана на крстот и **иконите**, велејќи: „Крстот има четири дела. Ако му нема еден дел, веќе се губи

неговата форма, а иконата само со лицето го претставува ликот и сликата заради кои била насликана. Кој ќе ја гледа, нема да види ниту лице на лав, ниту лице на рис, туку лик на тој што го претставува“ (Угринова-Скаловска, 1987, стр. 33). „Завршната теза на Јован Иконоборецот е поткрепена со цитат од Библијата, со исказ на Мојсеј. Но и покрај тоа, Филозофот успева да даде уште посоодветен одговор на таа теза. Иконоборецот ја поставува тезата дека не треба да се прават секакви ликови на земјата, според заповедта на Мојсеј, и дека не треба луѓето да им се клањаат на тие ликови“ (Ристова-Михајловска, 2020, стр. 158). Овој цитат кореспондира со вториот Божји закон, кој гласи: „Не прави идол, ниту каква слика, од она што е горе на небото, и што е долу на земјата и што е во водата и под земјата; да не им се поклонуваш, ниту да им служиш.“. „Антитезата или одбраната од страна на св. Кирил Филозоф е мудро срочена. Таа се базира на несоодветната споредба, направена од страна на Јован. Тоа оди во прилог на Филозофот. Впрочем, Иконоборецот споредува нешто што не се споредува. Ги споредува крстот од една страна и иконите од друга страна, односно крстот без натпис со иконите без натпис. И овде самиот себе се прави губитник во спорот, не знаејќи да состави мудра теза или не можејќи да констатира дека од така срочените негови тези, сам себе се става во безизлез“ (Ристова-Михајловска, 2020, стр. 158). Најголемото алиби на св. Кирил во овој спор се неговите библиски цитати и парафрази кон кои се повикува како кон Божји закон. „Филозофот на ова со својата мудрост и знаење вели дека сите крстови имаат иста форма како Христосовиот, а иконите немаат иста форма“ (Ристова-Михајловска, 2020, стр. 158). Целото житие од наша страна е интерпретирано на ваков начин со вметнување на сите детектирани библиски елементи, алузии и цитати во посебни наставни ливчиња. Едно од тие наставни ливчиња и еден од начините низ чија призма правевме анализа, беше одредувањето на експлицитните и имплицитните атрибути на св. Кирил. Неминовно беше да направиме дистинкција меѓу фактографските елементи и фикцијата во Житието, затоа што тоа има легендарен тон, а фактографијата во „Панонски легенди“ е еден од изворите преку кои дознаваме за животот и делото на словенските просветители. И за овој дел е изготвено соодветно наставно ливче за доближување на ликот на св. Кирил до учениците, а со цел стекнување на трајни знаења. Освен наставните ливчиња, учениците ја користат и електронската верзија на Светото писмо за полесно пребарување и истражување. Бидејќи по предметот Средновековна книжевност, секогаш тргнуваме од Кириловото дело, а како негов директен соработник се јавува св. Методиј и како нивни директни следбеници и ученици се јавуваат св. Климент и св. Наум, на иницијатива на професорката Ристова-Михајловска се реализираше една студиска посета што му даде визуелен тон на горенаведеното. Работната, студиска и истражувачка посета се случи со цел првенствено да се посети Библиотеката во Бигорскиот манастир. Специфични во тој ентериер се четирите столба што се поставени во внатрешноста на Библиотеката. Едниот столб го симболизира св. Кирил, вториот-св. Методиј, третиот-св. Климент, четвртиот-св. Наум. Над столбовите се извишува вториот кат со полици со книги што е симбол на почетоците, корените, темелите на словенската писменост и нејзиното извишување и развој низ вековите нанапред. Во Библиотеката, студентите го видоа специјалниот примерок на Светото евангелие што датира од 1703 год., чуван во посебна витрина и под специјални услови.

5. ЗАКЛУЧОЦИ

За потребите на овој труд, направивме анкетирање на целна група од ученици во основно и средно училиште и студенти на факултет од каде констатиравме дека половина од испитаниците не се сеќаваат на текстот од Житието.

Преку интерпретацијата на Житието на св. Кирил, нудиме поинаков начин на анализа преку детектирање на библиски елементи и алузии, цитати од Библијата. Нудиме поинаков пристап со наставни ливчиња, но и мултимедијално видео за пуштање на час со поттик и учениците да сработат нешто слично. Работната посета на Библиотеката на Бигорскиот манастир нуди визуализација на темелите на словенската писменост во Македонија.

БЛАГОДАРНОСТИ

Анкетата е спроведена од страна на дипломираните професорки по македонски јазик и книжевност на Катедрата за македонски јазик и книжевност при УГД-Штип, Маријана Николова, Верица Милорадова и Александра Стоилкова, сите под менторство на проф. д-р Милена Ристова-Михајловска. Техничката поддршка за реализација на анкетата ја имавме од страна на Ребека Спасова, студент на Македонистика-Штип. Видеото е сработено со монтажа и избор на фотографии од Маријана Николова, рецитација од страна на: Александра Стоилкова и Маријана Николова, а под сценарио на д-р Милена Ристова-Михајловска. За студиската посета во Бигорски, им благодариме на: отец Кирил, сестра Ефимија, отец Сергеј, отец Митрофан, Игуменот и Епископ Бигорски, г. Партениј, братското и сестринско монаштво од двата манастира, АКАДЕМИЈА ЕУРОАРТ, НУ-УБ „Гоце Делчев“ - Штип и Филолошкиот факултет во Штип.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Библија (Свето писмо): Стар и Нов завет; Превод: Душан Х. Константинов (1999).* Битола: Еуролибер;
Велев, И. (2014). *Историја на Македонската книжевност, Т. 1, Средновековна книжевност: (IX-XIV век).*
Скопје: Гирланда;
- Велев, И. (2006). *Низ преминот на традицијата (Книжевно-историски погледи).* Скопје: Дијалог;
- Миловска, Д., & Таковски, Ј. (1996). *Македонски житија IX-XVIII век.* Скопје: Табернакул;
- Панонски легенди: Житие на Константина, Житие на Методија,* Превод: Радмила Угринова-Скаловска;
Поговор: Харалампие Поленаковиќ (1987). Скопје: Наша книга;
- Поленаковиќ, Х. (1987). *Поговор: За панонските легенди.* Скопје: Наша книга;
- Православен молитвеник (IV издание)*(2013). Штип: Брегалничка епархија, Брегалничка митрополија;
- Ристова-Михајловска, М. (2020). *Македонската писмена традиција преку призмата на полемиката.* Штип;
- Угринова-Скаловска, Р.(1979). *Старословенски јазик (граматика, текстови, речник кон граматиката и текстовите).* Скопје: Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“
- <https://bigorski.org.mk/slova/episkop-partenij/hristijanite-kako-misioneri-zavetot-na-svetite-brakja/> 24.05.2021
- <https://makedonskijazik.mk/2018/10/%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB-%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%98.html> септември, 2022.
- <https://civilmedia.mk/sveti-ramnoapostolni-kiril-i-metodij-solunski/>, 24.05.2018
- <https://bregalnickski.mk/panonskite-legendi-zhitie-na-sv-kiril-i-sv-metodi-cel-tekst/> , септември, 2022.